

Denetim Odağı Ölçekleri Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Yard. Doç. Dr. Binnur YEŞİLYAPRAK

G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Özet — Bu makalede, ülkemizde denetim odağı ile ilgili araştırmaların artması göz önüne alınarak, yeni çalışmalar için yönlendirici bir işlev taşıyabileceği düşüncesi ile denetim odağı ölçekleri üzerindeki tartışmaların bir değerlendirilmesi yapılarak yeni eğilim ve gelişmeler ile önerilere yer verilmiştir.

Summary — A Critical Assessment of Locus of Control Scales

Though the number of the scales developed for the measurement of LOC has been increasing, the controversy about the nature and characteristics of the scales continues. The related data reveal that the validity and reliability of the scales developed for measuring this personality dimension conceptualized by Rotter are rather low; and the source of this limitation of the scales lies in the definition of the concept of LOC. This situation has led the researchers to develop new scales on the bases of reanalyzing the concept through specification and refinement of their sub-dimensions. This article basically aims at an assessment of these discussions, developments, trends on the subject and their implications for studies in future.

Giriş

Geliştirdiği Toplumsal Öğrenme Kuramı ile öğrenme ilkelerine dayanarak kişiliğin oluşumuna açıklık getirmeye çalışan J.B. Rotter, denetim odağı kavramını 1954'lerde tanımlamıştır. Bir kişilik boyutu olarak ele alınan ve incelenen bu özelliğin ölçülmesi için ilk ölçek çalışmaları, onun doktora tez öğrencileri olan Phares ve James tarafından izleyen yıllarda yapılmıştır (Phase, 1957). Bu ilk ölçek geliştirme çalışmalarından sonra Lefcourt (1966), denetim odağını ölçmede farklı ölçme teknik ve araçlarından yararlandığını saptayarak bu durumun, kavramın kendisinin gerçekliğine ve geçerliliğine ilişkin önemli bir kanıt oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Böylece bu çalışmalarla kavramın işlevsel tanımına, ölçülebilir özelliğine dayanarak üzerinde araştırmalar yapılabileceği kanıtlanmıştır. Nitekim, bu değişken daha 1960'lı yıllarda önemli ölçüde, araştırmacılar için uyarıcı bir kaynak olmuş ve 1973'e dek içsel-dışsal denetimliliği ölçmek üzere bir düzine ölçek geliştirilmiştir. Kuşkusuz bu ölçekler içinde en ünlüsü Rotter'a aittir. Onun 1966'da geliştirdiği İçsel-Dışsal Denetim Odağı Ölçeği (I-E LOC Scale) geniş bir uygulama alanı için geçerli olması ve kavramın ait olduğu kuram

geliştirildikten sonra geliştirilmiş olmasının yarattığı güven avantajı ile en çok kullanılan ölçek olmuştur. Ancak bir süre sonra bu ölçeğe yoğun eleştirilerin yönetilmesi -ki Rotter'in kendisi de bu eleştirilere kısmen katılmıştır (1975)- onca ününe karşın araştırmacıları bu alanda yeni ölçekler geliştirmeye yöneltmiştir (Lefcourt, 1976).

Bu alanda dikkatleri çeken ve çok kullanılan bir diğer ölçme aracı Nowicki - Strickland Denetim Odağı Ölçeğidir* (1973). Alandaki otoritelerin, denetim odağı ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin değerlendirmeleri açısından, araştırmacılara önerilen araçlar sıralamasında en başı almış olması (Madonald, 1973), bu ölçeğe duyulan ilgiyi artırmıştır.

Denetim odağına ilişkin yakın tarihli araştırmalar incelendiğinde bu alandaki ölçeklerin şimdi bir kaç düzineye yaklaştığı gözlenmektedir. Bu değişkeni ölçen araçların çokluğu somut olarak iki gerçeği ortaya koymaktadır. Birincisi, bu değişkenin önemini (ya da ne kadar çok önemsendiğini), ikincisi, değişkeni ölçmek üzere kullanılan ölçekler üzerinde kuşkuların varlığını ve bu nedenle iyiyi bulma çabalarının sürdüğünü.

Makalenin bu bölümde, gelecek çalışmalarda

*Bu aracın yazar tarafından Türkçeye çeviri ve uyarlanması ile geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır (Yeşilyaprak, 1988).

yönlendirici bir işlev taşıyabileceği düşüncesiyle, denetim odağı ölçekleri üzerindeki tartışmaların bir değerlendirilmesinin yapılarak yeni eğilim ve gelişmeler ile önerilere yer verilmiştir.

Tartışma

Hızla gelişmekte olan denetim odağına ilişkin araştırmalarda ortaya çıkan ölçme yöntemlerinin doğası ile sınırlılıklarına ilişkin sorunlar incelendiğinde; eleştirilerin şu noktalarda toplandığı görülmektedir :

Ölçeklerin ; a) sosyal istenirlik eğiliminden (social desirability),

b) ideolojik ve siyasal yanlılıktan

c) belli tepkiler verme eğiliminden etkilendiği ileri sürülmekte, ayrıca, denetim odağı eğilimini etkileyebileceği beklenen davranışlar evrenini yeterince temsil edemedikleri ve bu yüzden davranışın ön kestirimini yapabilmeye yetersiz kaldıkları ifade edilmektedir. Sonuç olarak da, denetim odağını ölçmede geçerlilik ve güvenilirliklerinin yeterli olmadığı iddia edilmektedir (Rotter, 1957; Furnham ve Henry 1980; Duttweiler, 1984; Nunn, 1988; Rodriguez, 1989).

Denetim Odağı Ölçeklerine faktör analizi yönteminin uygulanması, ölçeklerin -sanıldığı gibi aksine- tek boyutu ölçmediğini ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle, faktör analizleri denetim odağı ölçeklerinin çok boyutlu özellikte olduğuna ilişkin yeterli ve somut veriler sağlamaktadır.

Bu vargı, araştırmacıları kavramın tanımlanmasına ilişkin yeni sorgulamalara ve buna bağlı olarak da ölçek geliştirmede yeni sayılılar aramaya yönelmiştir. Öyle ki, içsel ya da dışsal denetimliliğin bireylerin yaşamda farklı alanlardaki davranışlarında değişmeyen (genel) bir eğilim olmadığı kanısı kabul görmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle davranışı etkileyen içsel ya da dışsal denetimlilik eğilimin bireyde, farklı pekiştirme alanlarına göre değişebileceği görüşünün benimsenmesi, bu değişkenin daha özel durumlara (somut alanlara) yönelerek ölçülmeye çalışılması sonucunu doğurmuştur. (Lefcourt, 1984; Kay, 1990). Bunun sonucu olarak da sağlık alanındaki davranışlar, dinsel inançlar, eğitsel davranışlar, siyasal ve ekonomik alan, örgütsel davranış gibi alanlara özgü denetim odağı ölçeklerinin geliştirildiğini ve bu alanların kuramsal (kavramsal) gelişmeleri ile ilişkilendirilerek daha sağlam temeller arandığını görüyoruz. Bu girişimlerin, bu değişkene ilişkin ön kestirim gücü daha yüksek bulgular elde edilmesinde önemli bir gelişme olduğu söylenebilir. Ayrıca, ekonomik sistem, emek piyasası koşulları, örgüt ve çalışma koşullarının, aynı zamanda, denetim

odağının belirleyici ve denetim odağı tarafından belirlenen faktörlerin en yoğunlukla bulunduğu yeni (potansiyel) araştırma ve uygulama alanları olduğuna ilişkin öncü çalışmalar ve somut bulgular bu nitelikteki ölçek çalışmalarını zorunlu kılmaktadır (Furnham, 1986; Lefcourt, 1984; Heaven, 1989).

Sınırlı bir davranış örneklerinde -uygulanabilirliğine karşın ön kestirim gücü yüksek olan- özgül denetim odağı ölçekleri Rotter'in kavramının tek boyutluluğunu korumayı sürdürürken diğer bir yaklaşım ise ölçülen davranış evreninin sınırlarını genişletmek amacıyla ölçeklerin bu davranış evrenindeki olası farklı eğilimleri ölçülebilecek bir yapıya kavuşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Çok faktörlü ölçek çalışmaları, özellikle bu değişkenin dışsallık boyutunu çözümlenmeye çalışan girişimlerin sonucudur. Öyle ki "bireyin karşılaştığı olayların ve sonuçların kendi dışındaki güçlere bağlı olduğuna inanma eğilimi" olarak tanımlanan dışsal denetimlilikteki söz konusu olan "kendi dışındaki güçler" kavramını açıkladığımızda bu kavramın aynı zamanda, (1) "Tanrı, kader, şans..." gibi soyut güç kaynaklarını, (2) "başka insanlar, toplumsal engeller..." gibi somut güç kaynaklarını olmak üzere birbirinden farklı iki güç kaynağını içerdiği görülmüştür. Olayların sonucunu birinci güç kaynaklarına bağlama gerçeklerden uzaklaşma ve güçsüzlük olarak nitelenebileceği halde, ikinci güç kaynaklarına inanma gerçekleri kabul etme gibi bir tutumu yansıtır. Bu nedenle bu iki ayrı güç kaynaklarına inanma eğiliminin aynı biçimde değerlendirilmesinin yanlışlar doğuracağı görüşü, dışsal denetim eğilimini ayrıştırarak inceleme yaklaşımlarını ortaya çıkararak yeni ölçek çalışmalarını zorunlu kılmıştır (Marshall ve ark. 1990; Krampen, 1989; Heaven, 1989). Nitekim Nowicki ve Strickland'in ölçeklerini Rotter'in dışsal denetimlilik kavramsal boyutuna göre geliştirmelerinden bir süre sonra Rotter'in kendisi de dışsal denetimlerin "savunucu dışsallar" ve "edilgen dışsallar" gibi birbirine karşıt iki alt guruba ayrılacağı görüşünü benimsemiştir. (Rotter, 1975).

Dışsal denetimlilerin tek bir kategoride toplanamayacağı savı bir süre sonra içsel denetimliler için de öne sürülmüş ve içsel denetimin özgüveni ve otonomu içeren iki boyutu olduğuna ilişkin görüşler bazı ölçek geliştirme çalışmalarının temelini oluşturmuştur (Duttweiler, 1984).

Bütün bunlara ek olarak bu eğilimin insanlarda yükleme kuramına benzer, değişebilen esnek bir yapıda olabileceği önermesi de ölçek çalışmalarında dikkati

çeken başka bir faktörü ortaya koymaktadır ki bu da "içsel - dışsal bileşik inanç" faktörüdür (Pelechano ve Migual, 1990).

Sonuç

Ölçek çalışmaları sürüp giderken bu tartışmaların iki önemli sorun eksenine oturtulması ve bu sorunların çözümünde katedilecek yol ile birlikte, denetim odağı perspektifinden kişiliği çözümleyerek davranışı yordamada daha güvenilir ve yeterli sonuçlara ulaşabileceği gerçeğine dikkat çekmek gerekir.

Bu sorun eksenlerinden biri, denetim odağı kavramının kuramsal açıdan yeniden yapılandırılması gereğidir. Aksi takdirde ölçekler üzerinde yapılan faktör analizlerinin kavramın gerçek yapısını açıklayıp açıklamadığı sorusuna verilen yanıtlar temelsiz kalmaktadır. Bu nedenle denetim odağı kavramı kişiliğin daha derin ve kapsamlı boyutlarıyla ilişkilendirilmeli ve disiplinlerarası bir etkileşim yaklaşımıyla daha genel kuramsal çerçevelerle bütünleştirilmelidir.

Tartışmaların ikinci eksenini ise tanımlanmış psikolojik süreçlerin farklı kültür ortamlarında geçerli olup olmadığı sorunu oluşturmaktadır. Bu konuda iki farklı görüş "etik" ve "emik" yaklaşım olarak nitelenmektedir (Kağıtçıbaşı, 1990). Etik yaklaşım, psikolojik süreçlerin farklı kültür ortamlarında geçerli olduğu görüşünü benimsediği için ölçme araçlarının değişik kültürlerde kullanılabilmesini öngörür. Emik ise, her kültürün psikolojik süreçlerinin farklı ve kendine özgü olduğunu kabul ederek her kültüre uygun araçların geliştirilmesi gereğini savunur. O halde denetim odağına ilişkin ölçek geliştirme ya da orijinal ölçekleri uyarlama çalışmaları, bu iki yaklaşımdan hangisinin savunduğumuza ve savunmamıza temel aldığımız güvenilir kanıtların yeterliliğine bağlı olacaktır.

Sonuç olarak, yeni araştırmalar için, bu alandaki tartışmaların ışığında denetim odağı kavramının irdelenerek yeni ölçek geliştirme çabalarının zorluğuna karşın psikoloji alanına "yinelenen" veriler değil, "yeni ve gelişimsel" veriler sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Duttweiler, C.P. (1984). The internal control index : Newly developed measure of locus of control : Educational and Psychological Measurement, 44 : 209 - 222.

Furnham, A. (1986). Economic locus of control. Human Relations, 39, 1; 29-43.

Furnham, A ve J. Henry (1980). Cross - Cultural locus of control studies : Experiment and critique : Psychological Reports, 47 : 23 - 29.

Heaven, P.C.L. (1989). Economic locus of control beliefs and lay attributions of poverty : Australian Journal of Psychology, 41, 3 : 315-325.

Kağıtçıbaşı, Ç (1990). İnsan, Aile, Kültür. Remzi Kitabevi, Ankara.

Kay, R. (1990). A case for a domain-specific approach to assessing locus of control : LOC and computers : Canadian Psychology, 31, 2 : 481.

Lefcourt, H.M. (1966). Internal - external control of reinforcement : A review : Psychological Bulletin, 65 : 206-220.

Lefcourt, H.M. (1976). Locus of Control. Current Trends in Theory and Research. Hillsdale, New Jersey : Lawrence Erlbaum Ass.

Lefcourt, H.M. (1984). New directions in research with the locus of control construct : Psychological Studies, 29, 1 : 107-111.

Macdonald, A.P. (1973). Internal and external locus of control. [Robinson, J.P. and Shaver, P.E. (Ed)] Measures of Social Psychological Attitudes. Ann Arbor: Institute for social Research.

Marshall, G.N., Collins, B.E ve Crooks, C.V. (1990). A comparison of two - multidimensional health LOC instruments. Journal of Personality Assessment, 54, 1-2 : 181-190.

Nowicki, S. ve Strickland, B.A. (1973). Locus of control scale for children. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 40, 1 : 148 - 154.

Nunn, G.D. (1988). Concurrent validity between the Nowicki-Strickland Locus of Control Scale and the State - Trait Anxiety Inventory for Children. Educational and Psychological Measurement. 48 : 435-439.

Pelechano, V. ve de Miguel, A. (1990). Locus of control and achievement motivation in aging : Assessment and preliminary results on two instruments, V, Avrupa Kişilik Konferansında Sunulan yayınlanmamış Bildiri, 12-15 Haziran, Roma, İtalya.

Phares, E.J. (1957). Expectancy changes in skill and chance situations. Journal of Abnormal and Social Psychology, 32 : 1331-1337.

Rodriguez-Naranjo, C. (1989). A review of locus of control construct from children and adolescents scales, I. Avrupa Psikoloji Kongresine Sunulan Yayınlanmamış Bildiri, 2-7 Temmuz, Amsterdam, Hollanda.

Rotter, J.B. (1954). Social Learning and Clinical Psychology. New Jersey : Prentice - Hall.

Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. Psychological Monographs, 80, No : 609.

Rotter, J.B. (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 43, 1. 56-57.

Yeşilyaprak, B. (1988). Lise öğrencilerinin içsel ya da dışsal denetimli oluşlarını etkileyen etmenler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.